

הערת שוליים

מבקש אני היום להוסיף הערת שוליים אחת לפרשת 'חוקת'. ב'חוקת' מתחיל תיאור מלחמות ישראל, עדיין בעבר הירדן. אחד הפסוקים שבתיאור, חידתי במקצת (כא, יד): "עַל כֵּן יֵאָמֵר בְּסֵפֶר מִלְחָמֹת ה' אֶת וְהָב בְּסוּפָה..." אינני יכול לעמוד כאן על 'פשט' הפסוק, על ההבנה ההיסטורית והגיאוגרפית שלו. אפנה כאן ל'דרש', לדרשתו של רבי חייא בר אבא (רחב"א), חכם בבלי שעלה ארצה והפך להיות אחד מגדולי תלמידיו של רבי יוחנן, והידוע ביושר האינטלקטואלי שלו: "אדם גדול שאינו בוש לומר לא שמעתי" (ירושלמי חגיגה ז ע"א). רבי חייא בר אבא מבאר את הפסוק בצורה "יצירתית". המילה 'וְהָב' נתפסת על ידו כנגזרת מ'אהבה', ובמקום 'בְּסוּפָה' הוא קורא 'בְּסוּפָה'. מתוך כך הוא מפרש את הפסוק כמלמד (קדושין ל ע"ב): "אפילו האב ובנו, הרב ותלמידו שעוסקין בתורה בשער אחד נעשים אויבים זה את זה, ואינם זזים משם עד שנעשים אוהבים זה את זה שנאמר את וְהָב בְּסוּפָה". המלחמות העקובות מדם שברקע הפרשה הופכות עתה למִלְחָמֹת ה', מלחמות בית המדרש ומלחמות המחקר האקדמי.

"האב ובנו... שעוסקין בתורה בשער אחד נעשים אויבים זה את זה". שורה זאת בנויה על בסיס שלושה פסוקים מ'תהלים' (קכז, ג-ה) המתאייחים לאחת הברכות הגדולות ביותר שניתן לתת לכל זוג: "הִנֵּה נִחַלְתָּ ה' בְּנִים". הם אמורים לשנות את העולם לטובה, לקדם את האנושות. הם גם אלה שישמרו על השלום על ידי הרתעת האויב: "כְּחֻצִים בְּיַד גִּבּוֹר... לֹא יִבְשׁוּ כִּי יִדְבְּרוּ אֶת אוֹיְבֵים בְּשָׁעֲרָיִם". אכן, כפשוטם מדברים הפסוקים על מלחמות ממש העלולות להיות עקובות מדם. אלא שגם כאן הופך אותן ר"ח בר-אבא למלחמות רוחניות, אינטלקטואליות. וכאן הפלא, לא מלחמת האב ובנו נגד אויבים חיצוניים, אלא מלחמה בין אב לבנו. הצמד 'הרב ותלמידו' הוא הרחבה של המקור: 'האב ובנו'. מלחמות ומאבקים רבים עלולים לפרוץ בין אבות לבנים. ביניהן נמצא גלגולים של מלחמות אידוליות, כבמרד אבשלום או במאבקים כלכליים. הן עלולות להוליד טראומות, אכזבות ושנאות. לפנינו מלחמה שחייבת להסתיים אחרת. כדבריו המופלאים של רש"י במסכת קידושין: "מלחמה שעל ידי ספר – אהבה יש בסופה".

כיצד נהג רש"י עצמו? לרש"י היו רק בנות, בנות חכמות אותן הוא אהב אהבת נפש. אולם, לרש"י היו נכדים. אחד מהם היה הרשב"ם, שביקר את סבו על שיטת פרשנותו שהרבתה לפרש בדרך הדרש. כיצד הגיב רש"י? על כך כותב הרשב"ם בפתיחת פרשת 'וישב' (לז, כ): "וגם רבינו שלמה, אבי אמי, מאיר עיני גולה, שפירש תורה נביאים וכתובים, נתן לב לפרש פשוטו של

מקרא. ואף אני שמואל ב"ר מאיר חתנו זצ"ל נתווכחתי עמו ולפניו, והודה לי שאילו היה לו פנאי היה צריך לעשות פירושים אחרים לפי הפשטות המתחדשים בכל יום".

רש"י הזקן הודה לנכדו. אולי אמר 'נצחני נכדי', אם כי – סבור אני – לא תמיד היה מסכים לדבריו, וודאי לא הכתובים בהמשך 'וישב'. ואחיו רבנו תם? רבינו שמשון משאנץ כתב לו באגרת הלכתית מעין הערת שוליים: "מי יגלה עפר מבין עיניך רבינו שלמה! (רש"י) והרי בן בתך חוגר כלי מלחמה לעומתך, ובזאת תשמח נפש צדיק... אין אדם מתקנא בבנו". רבנו תם לא אהב הערה זאת: "חס ושלום אין משיבין את האר"י אלא בפניו". דבר ששכחו פרופסורים רבים.

האם חז"ל היו עוברים וועדות פרסים החשובים? ולחילופים, האם היה להם חלום אלטרנטיבי? כן! האלמוות. כך אמר ר' יוחנן בשמו על ר' שמעון בר יוחאי (בכורות לא ע"ב): "כל תלמיד חכם שאומרים דבר שמועה מפיו בעולם הזה שפתותיו דובבות בקבר" – החכם ממשיך ללמד אחרי מותו.

והיום? זכה חכם או פרופסור יהפוך להערת שוליים בספרים, לרחוב, לכיכר, לעיגול תנועה. אולם, האם השכנים יודעים מיהו בעל-שם-טוב זה? קהלת (ב, טז) היה פסימי "כִּי אֵין זְכוּרֹן לְחָכָם עִם הַכָּסִיל לְעוֹלָם, בְּשִׁכְבָּר הַיָּמִים הַבָּאִים הַכֹּל נִשְׁכָּח". הַכֹּל נִשְׁכָּח? אם הכל הבלים, פסוק זה הוא אחד מהם. בחג השמחה קוראים אנו במגילתך, קוהלת, ואנו לא שוכחים שאמרת הַכֹּל נִשְׁכָּח. "כִּיִּין הַטּוֹב" מי שקורא אותך הופך ל"דוֹבֵב שְׁפָתַי יִשְׁנִים" (שיר השירים ז, י). החכם שרוי בישיבה או באקדמיה של מעלה. אם לומדים אנו את תורתו, שמו וזכרו לא יימחו אף בעולם הזה.